

Ministrite komitee soovitus CM/Rec(2020)2 liikmesriikidele romade ja rändrahvaste¹ ajaloo integreerimisest koolide õppekavadesse ja õppematerjalidesse

(Vastu võetud Ministrite Komitee poolt 1. juulil 2020
1380ndal ministrite asetäitjate kohtumisel)

Vastavalt Euroopa Nõukogu põhikirja artiklile 15.b

tunnistab Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee, et haridussüsteemid ei ole ikka veel tunnistanud romade ja rändrahvaste pikaajalist ajaloolist kohalolekut Euroopas ning nende panus Euroopa kultuuripärandisse on alahinnatud nii formaalses kui mitteformaalses hariduses kui ka laiema üldsuse poolt;

et haridus ning avaliku teabe laiendamine romade ja rändrahvaste panusest Euroopa riikide kultuuripärandisse viib suurema arusaamiseni, kultuuride dialoogini ning vastastikuse austuseni;

pidades silmas, et ajalooliselt on romade ja rändrahvaste ajalugu ja kollektiivset mälu antud põlvest põlve edasi suuliste narratiivide kaudu;

võttes arvesse mitmeid näiteid romade ja rändrahvaste jätkuva marginaliseerimise kohta ning ajaloo õpetamise tähtsust romade ja rändrahvaste kogukondade ning nende ja vastavate liikmesriikide suhete parandamisel;

tunnistades, et hinnanguliselt hävitati Teise maailmasõja ajal natsirežiimi ja selle liitlaste poolt vähemalt 500 000 romade, sintide ja jenishite kogukondade liiget, keda nimetati "zigeuner'ideks" (mustlasteks);

võttes arvesse, haridus natsirežiimi ja selle liitlaste poolt sooritatud kuritegude osas ning ka teiste romade ja rändrahvaste vastaste tegude osas Euroopas võib olla tõhusaks vahendiks võitlemaks kõikide vihkamise vormide, diskrimineerimise ja eelarvamuste ning ka radikaliseerimise, holokausti eitamise ja revisionismiga;

pidades meeles, et ajaloo õpetamine on üks tähtsamaid vahendeid, mis aitab kaasa eelarvamuste kadumisele ning erinevate, samast geograafilisest piirkonnast pärinevate ning sarnase ajaloolise kogemusega ühiskonnagruppide alase teadlikkuse edendamisse;

olles teadlik, et romade ja rändrahvaste ajalugu on tihedalt seotud viimaste sajandite sotsiaalse progressiga ning tõsiasi, et romad ja rändrahvad on nendest protsessidest kõrvale jäänud (tööhõive, haridus, tervishoiuteenused, elamispiind või sotsiaalkindlustus), mille tulemuseks tänapäeval on omakorda ebavõrdsed võimalused sotsiaalsete õiguste osas, mida näitab ka Euroopa sotsiaalõiguste komitee töö Euroopa sotsiaalharta (parandatud) (ETS No. 163) rakendamise osas;

pidades silmas Euroopa Nõukogu riigi- ja valitsusjuhtide kolmanda tippkohtumise deklaratsiooniga (Varssavi, 2005) võetud kohustust "edendada Euroopa identiteeti ja ühtsust, mis rajaneb jagatud põhiväärtustel ning meie ühise pärandi ja kultuuride mitmekesisuse austamisel";

¹Terminit "romad ja rändrahvad" kasutatakse Euroopa Nõukogu poolt viitamaks gruppide suurele mitmekesisusele, mis kajastuvad Euroopa Nõukogu selles töövaldkonnas: ühelt poolt a) romad, sintid/manushid, kale grupid, romanikaalid, bojashid/rudarid; b) Balkani egiptlased (egiptlased ja ashkalid); c) ida grupid (domid, lomid ja abdalid); ning, teiselt poolt, grupid nagu rändrahvad, jenishid, ning administratiivtermini "Gens du voyage" taga peituvad grupid, nagu ka isikud, kes defineerivad end mustlastena. Käesolev kirjeldus on selgitav viide, mitte "romade ja rändrahvaste" termini definitsioon.

pidades silmas rassismi, ksenofoobia, antisemitismi ja sallimatuse vastu võitlemise tegevuskava, mis võeti vastu Euroopa Nõukogu riigi- ja valitsusjuhtide esimesel tippkohtumisel (Viin, 1993) ning selle üleskutset keskenduda "inimõigustele ja kultuuride mitmekesisusele suunatud hariduse edendamisele; eelarvamuste kõrvaldamiseks suunatud programmide tugevdamisele ajaloo õpetamises, rõhutades erinevate riikide, religioonide ja ideede positiivset vastastikmõju Euroopa ajaloolises arengus";

võttes arvesse Euroopa Nõukogu haridusministrite konverentsi 25. istungjärgu lõppdeklaratsiooni "Demokraatia kinnistamine hariduse kaudu" (Brüssel, 11.-12. aprill 2016);

pidades silmas 2010. aasta Strasbourg'i deklaratsiooni romade kohta, milles Euroopa Nõukogu liikmesriigid nõustusid rakendama "meetmeid soodustamaks teadmiste suurendamist roma kultuurist, ajaloost ja keeltest ning nende aspektide mõistmist";

tuletades meelde Euroopa Nõukogu temaatilist tegevuskava romade ja rändrahvaste kaasamise kohta (2016-2019), milles tuuakse teiste eesmärkide seas välja eesmärk "töötada selle nimel, et integreerida koolide õppekavadesse romade ja rändrahvaste ajaloo elemente jõudmaks võrdselt nii romade, rändrahvaste kui mitte-romadest õpilasteni";

võttes arvesse vähemusrahvuste kaitse raamkonventsiooni (ETS nr. 157) artiklit nr. 12, mis sätestab, et: "kui see on kohane, edendavad pooled hariduse ja teadustöö vallas teadmiste edasiandmist oma vähemusrahvuste ja põhirahvuse kultuuri, ajaloo, keele ja usu kohta. Selle konteksti valguses lubavad pooled muuhulgas tagada vajaminevad võimalused õpetajakoolituseks ning õpikutele ligipääsuks ning soodustada erinevatest kogukondadest pärit õpilaste ja õpetajate vahelisi kontakte";

tuletades meelde ministrite komitee soovitus nr. CM/Rec(2011)6 liikmesriikidele kultuuride dialoogist ja "teise" kuvandist ajaloo õpetamises, ministrite komitee soovitus nr. CM/Rec(2009)4 liikmesriikidele romade ja rändrahvaste haridusest Euroopas, ministrite komitee soovitus nr. Rec(2001) liikmesriikidele ajaloo õpetamisest kahekümne esimese sajandi Euroopas ning ministrite komitee soovitus nr. Rec(2000)4 liikmesriikidele roma/mustlaslaste haridusest Euroopas;

tuletades meelde Euroopa Nõukogu parlamentaarse assamblee resolutsiooni nr. 2153 (2017) teemal "Romade ja rändrahvaste kaasamise edendamine", parlamentaarse assamblee resolutsiooni nr. 2106 (2016) teemal "Uuendatud lubadused antisemitismi vastases võitluses Euroopas", parlamentaarse assamblee resolutsiooni nr. 1927 (2013) teemal "Roma laste diskrimineerimise lõpetamine", parlamentaarse assamblee soovitus nr. 1880 (2009) teemal "Ajalooõpetus konfliktialadel ning konfliktijärgsetel aladel", ning vastust sellele dokumendile, mille on vastu võtnud ministrite komitee, samuti parlamentaarse assamblee soovitus nr. 1283 (1996) teemal "Ajalugu ja ajalooõpe Euroopas", ning ka vastust sellele, mille on vastu võtnud ministrite komitee;

tuletades meelde Euroopa Nõukogu kohalike ja piirkondlike omavalitsuste kongressi resolutsiooni nr. 403 (2016) teemal "Romade ja rändrahvaste olukord tärkava ekstremismi, ksenofoobia ja pagulaskriisi kontekstis Euroopas";

tuletades meelde rassismi ja sallimatuse vastu võitlemise Euroopa komisjoni (ECRI) üldpoliitilist soovitus nr. 3 võitlemaks romade/mustlaste vastase rassismi ja sallimatusega, üldpoliitilist soovitus nr. 10 võitlemaks rassismi ja rassilise diskrimineerimisega koolihariduses ja koolihariduse kaudu, üldpoliitilist soovitus nr. 13 võitlemaks mustlasvaenulikkuse ja romade diskrimineerimise vastu, ning üldpoliitilist soovitus nr. 15 võitlemaks vihakõne vastu;

arvestades UNESCO 2007. aasta resolutsiooni holokausti mälestamisest;

tuletades meelde 2003. aastal vastu võetud Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni (OSCE) tegevuskava romade ja sintide olukorra parandamiseks OSCE tegevuspiirkonnas, milles soovitatakse, et OSCE liikmesriigid "liidavad romade ajaloo ja kultuuri aspektid hariduslikesse tekstidesse, pöörates erilist tähelepanu romade ja sintide olukorrale holokausti ajal";

pidades meeles Stockholmi rahvusvahelise holokaustifoorumi deklaratsiooni (2000. aasta jaanuar) ning Rahvusvahelise Holokausti Mälestamise Liidu (IHRA) tööd, mis edendavad romade tagakiusamise mälestamist holokausti ajal ning sellealast teadus- ja haridustööd;

soovitab, et liikmesriikide valitsused, vastavalt oma konstitutsioonilistele süsteemidele ja arvestades riiklikke, regionaalseid ja kohalikke olusid ning eriti alus-, kesk- ja kõrghariduse süsteeme:

- rakendavad selle dokumendi lisas välja toodud põhimõtteid ja välja pakutud tegevusi;
- juhivad haridusministrite ja teiste oluliste sihtgruppide nagu riiklikud, piirkondlikud ja kohalikud haridusnõukogud, tähelepanu sellele dokumendile;
- tõlgivad need soovitused liikmesriikide keeltesse ning
- analüüsivad nende soovituste rakendamist viie aasta pärast ning ka edaspidi sarnase intervalliga.

Soovituste lisa CM/Rec(2020)2

Põhimõtted ja välja pakutud tegevused integreerimaks romade ja rändrahvaste ajalugu õppekavadesse ja õppematerjalidesse

I. Soovituste eesmärgid

Soovituste eesmärgiks on propageerida romade ja/või rändrahvaste ajaloo - sealhulgas romade holokausti mälestamise - integreerimist koolide õppekavadesse ja õppematerjalidesse eesmärgiga arendada koolides sallivuse ja vastastikuse austuse kultuuri; arendada õpilaste ajalooteadlikkust ning ajalooteadvust; aidata kaasa romade ja rändrahvaste identiteedi kinnistamisele; edendada arusaama, et romad ja/või rändrahvad on lahutamatu osa nii siseriiklikest ühiskondadest kui Euroopa ühiskonnast.

On jõutud arusaamisele, et romade ja/või rändrahvaste ajaloo õpetamine ei nõua lisa kontakttunde, vaid et seda saab õpetada osana mitmetest eri ainetest nagu ajalugu, ühiskonnaõpetus, kirjandus, usuõpetus või eetika, kunstid, muusika ja keeled ning seetõttu pole ka vajalik lisaelarve kaasamine.

Samuti on jõutud arusaamisele, et romade ja/või rändrahvaste ajaloo õpetamine aitab kaasa mitmete õpilastelt ja üliõpilastelt nõutavate kompetentside arendamisele (demokraatlik kodanikuühiskond, inimõigused, sooline võrdõiguslikkus, sotsiaalsed oskused, kultuuridevaheline mõistmine, jne.) ning süvendab arusaamist ajaloolistest ja poliitilistest arengutest, võimaldades õpilastes kujundada ka erinevaid vaatenurki sotsiaalsete ja kultuuriliste protsesside osas.

Vajalike õppematerjalide arendamine saab toetuda olemasolevatele Euroopa Nõukogu ning teiste rahvusvaheliste huvigruppide veebimaterjalidele. Õppematerjalid peaksid arvestama siseriikliku kontekstiga. Samuti tuleks nende loomisel teha tihedat koostööd romade ja/või rändrahvaste kogukondadega.

II. Definitsioonid

käesolevate soovituste mõistmiseks:

Mustlasvastastus on rassismi erivorm, ideoloogia, mis põhineb rassilisel ülimuslikkusel; see on dehumaniseerimise ja institutsionaalse rassismi üks vorme, mida soodustab ajalooline diskrimineerimine, ning mis väljendub muuhulgas vägivaldas, vihakõnes, ekspluateerimises, stigmatiseerimises ning kõige jõhkramas diskrimineerimises.²

Terminite "romade holokaust" kasutatakse kooskõlas Euroopa Nõukogu olemasoleva praktikaga ning viidates konverentsi "The Forgotten Voices" ("Unustatud hääled") kokkuvõtetele ja soovitustele. Konverents toimus Rumeenia parlamendis Bukarestis 7. aprillil 2016. aastal ning selle organiseerijaks oli Euroopa Romade ja Rändrahvaste Foorum (ERTF) koostöös Euroopa Nõukoguga.

Käesolevates soovitustes ei võeta seisukohta roma keeles kasutatud terminite osas, mida kasutatakse vastavates siseriiklikes kontekstides viitamaks romade holokaustile. Konverentsi "The Forgotten Voices" kokkuvõtetes märgitakse mitmete romade poolt kasutatavate terminite olemasolu tähistamiseks romade holokausti erinevates Euroopa piirkondades – need on "Samudaripe(n)", "Mudaripe(n)", "Phar(r)aj(i)mos", "Por(r)ajmos" või "Kalí

² Rassismi ja sallimatuse vastu võitlemise Euroopa komisjoni (ECRI) üldpoliitiline soovitus nr. 13 võitlemaks mustlasvaenulikkuse ja romade diskrimineerimise vastu, vastu võetud 24. juunil 2011.

Traš³. Riiklikud ametiasutused võivad konsulteerides riiklike/kohalike roma kogukondadega ning teadlastega valida ajaloo õpetamises kasutamiseks sobivaima romi keele lingvistilise variandi. Samas on tähtis, et õpetajad teaksid erinevate romi keele terminite olemasolu romade holokausti kohta.

Romade ja/või rändrahvaste ajaloo õpetamine võib sisaldada, kui see on relevantne, romade ja/või rändrahvaste kultuuri õpetamist. Neid teemasid saab õpetada osana mitmetest eri ainetest nagu ajalugu, ühiskonnaõpetus, kirjandus, usuõpetus või eetika, kunstid, muusika või keeled.

Terminid "õppematerjalid" tuleks mõista selle laias tähenduses, mis hõlmab raamatuid, tunnikavu, avatud õppematerjale ning digitaalset pedagoogilist materjali.

Õppemeetodite hulka selle dokumendi kontekstis arvatakse muuhulgas mitteformaalne haridus ja tunniplaanivälised tegevused, süvaõpe, ekskursioonid, elav ajalugu ja elavad raamatukogud, jutuveestmine, sotsiaalmeedia, näitused, õppekäigud, vahetusprogrammid, kogunemised, praktika, töötoad ja seminarid.

III. Põhimõtted ja välja pakutud tegevused

1. Romade ja/või rändrahvaste ajaloo õpetamine ning selle lülitamine riiklikesse õppekavadesse ja õppematerjalidesse peaks:

- a. sisaldama tasakaalustatud ja kontekstualiseeritud romade ja rändrahvaste ajaloo õpetamist, peegeldades nii nende olemasolu riigis kui ajaloolist konteksti ning nende ühist ajalugu inimestena, kes on Euroopas sajandeid elanud;
- b. sisaldama infot romade ja rändrahvaste panusest rahvamajandusse, eriti kaubandusse, metallitöösse ning teistesse käsitöövaldkondadesse, aga ka loomakasvatuse ning viitama erinevatele aspektidele romade ja/või rändrahvaste ajaloos ja kultuuris nagu jutuveestmine, kirjandus, religioon, muusika ja traditsioonid, kuid ka viitama nende ebavõrdsele sotsiaalsele arengule ning kogetud ebavõrdsetele juurdepääsu võimalustele sotsiaalsetele õigustele;
- c. meeles pidama, et kuna ajaloo õpetamine on oma olemuselt valdkondadeülene, tuleks infot romade ja rändrahvaste ajaloo kohta integreerida teistesse koolis õpetatavatesse ainetesse nagu majandus, ühiskonnaõpetus, kirjandus, usuõpetus või eetika, kunstid, muusika või keeled;
- d. tagada, et olukordades, kui riigil pole regionaalsel või kohalikul tasandil otsest vastutust, julgustataks romade ja rändrahvaste ajaloo õpetamist kohalikul tasandil kõikidele õpilastele ja üliõpilastele;
- e. osana haridusest ja inimõiguste alastest algatustest võrdsuse ja/või diskrimineerimise vastases üldraamistikus ning meetmena uute inimsusevastaste kuritegude, sh romade ja rändrahvaste vastu suunatud kuritegude ära hoidmiseks, tõsta teadlikkust mustlasvastasusest kui rassismi erivormist ning sellest, et romade ohvrstaatust holokaustis on eitatud, pöörates sealjuures tähelepanu nende eelarvamuste ajaloolistele juurtele ning nende tagajärgedele tänapäevases mustlas- ja/või rändrahvavaenulikus vihakõnes ning nende gruppide vastu suunatud vägivaldas;
- f. koostöös vastavate koolikogukondadega anda võimalus romade ja/või rändrahvaste organisatsioonide ja kogukondade esindajatele kohtuda õpilaste/üliõpilastega arutlemaks ja näitlikustamiseks teatud aspekte romade ja/või rändrahvaste ajaloost ning toomaks isiklikke näiteid.

2. Õppematerjalide ja -meetodite arendamine ja läbivaatamine peaks:

- a. olema suunatud paindliku õppekava ning interaktiivsete õppemethodikate arendamisele, mis tunnistavad kultuurilisi erinevusi, edendavad mitmekesisust ning sisaldavad mitmevaatelist lähenemist, et näidata ajaloo keerukust ning tagada ühine ajalookäsitlus;
- b. tagama, et just peamiselt ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õppekavades peegelduks see, kuidas tavaliste inimeste ja ühiskonnagruppide tegevused ja hoiakud on kujundanud Euroopa ühiskondade ajalugu;
- c. pöörama tähelepanu ajalooallikatele eesmärgiga võidelda mustlasvastasuse, vihakõne, propaganda ja valeinformatsiooni vastu;
- d. viima koolide õppekavade, eriti ajaloo ainekava, analüüsimise ja uuendamiseni, et lisada ajalooõpetusse romade ja/või rändrahvaste ajaloo ja kultuuri puudutav sisu;

³ "Samudaripe(n)" või "Mudaripe(n)" tähendab "kõikide mõrvamist" ning meenutab juudi terminit "Shoah" ("hävitamine").

"Phar(r)aj(i)mos" või "Por(r)ajmos" tähendab "seda, mis õgib", mis võib osades roma keele dialektides olla halvustava tähendusega.

“Kalí Traš” võiks tõlkida kui “Must tragöödia” või “Must õudus”.

- e. viima olemasolevate õpikute analüüsimise ja uuendamiseni eesmärgiga eemaldada stereotüübid, mis on seotud romade ja/või rändrahvastega; pöörata tähelepanu varasemate perioodide kunsti ja kirjanduse õpetamisele, kus on mustlasvastaseid kõnekujundeid; viima materjalide arendamiseni, kus mõtestatakse taolist sisumaterjali mustlasvastase ajaloo osana; ning tagada sellise sisumaterjali vastuolulise olemuse mõistmine, mida peaks õpetama ainult neile õpilastele, kes on võimelised sellise sisu ja kirjalike ajaloodokumentide mõistmiseks abstraktselt mõtlema;
- f. kahe ülalmainitud tegevuse elluviimiseks tuleks välja selgitada võimalused romade ja rändrahvaste ajaloo õpetamise lülitamiseks õppe- ja koolitusprogrammidesse, uuendada ja kohendada õppemeetodeid vastava riigi kontekstis; samuti tuleks koostöös romade ja/või rändrahvaste kogukondade ja kodanikuühiskonnaga ning õpetajate/õppejõududega, õpetajakoolituse asutuste ning õpetajate erialaliitidega ette valmistada teekaart uuendatud õppematerjalide loomiseks ja koolitusmeetodite rakendamiseks;
- g. kasutama olemasolevaid õppe-, pedagoogilisi ning uuringumaterjale, vahendeid ja publikatsioone romade ja/või rändrahvaste ajaloo kohta, mis on valmistatud ette rahvusvaheliste huvigruppide poolt nagu Euroopa Nõukogu, Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (FRA), UNESCO, Rahvusvaheline Holokausti Mälestamise Liit (IHRA), Shoah' Sihtasutus/Lõuna-California Ülikooli (USC) visuaalse ajaloo ja hariduse instituut, Euroopa romad kunsti ja kultuuri instituut (ERAC), Euroopa ajalooõpetajate assotsiatsioon (EUROCLIO), ning teised institutsioonid;
- h. valmistama koostöös romade ja/või rändrahvaste kodanikuühiskondade ning õpetajate/õppejõududega olemasolevate ressursside täiendamiseks ette kõrgekvaliteedilist lisaõppematerjali, mida oleks võimalik koheselt kasutada.

3. Romade holokausti ja teiste ajaloolist tagakiusamist puudutavate teemade õpetamine peaks:

- a. olema lahutamatu osa natsirežiimi ja selle liitlaste poolt läbi viidud holokausti õpetamisest. Tähelepanu tuleks pöörata ka teistele romade ja rändrahvaste vastu toime pandud kuritegudele Euroopas. Eelmainitud peaks täiendama nende oluliste ajalooepisoodide õpetamine, kus romad ja/või rändrahvad polnud ohvri rollis;
- b. viitama positiivsetele narratiividele romade ja/või rändrahvaste ajaloos nagu nende panus kohalikku, riiklikku ja kogu Euroopa kultuuripärandisse ning romade, sintide ja jeniishite aktiivsele rollile natsismi- ja fašismivastastes vastupanuliikumistes;
- c. viitama, kui see on asjakohane, lisaks romade holokausti teemale ka teistele romade ja rändrahvaste tagakiusamisvormidele Euroopas (rändlemisvastased poliitikad, vanemlike ja laste õiguste rikkumine, sundassimileerimine, pealesunnitud paikus (sedentism), sundsteriliseerimine, kinnipidamise ning deporteerimispoliitikad, jne.⁴);
- d. integreerima romade holokausti mälestamisega seotud tegevused formaalsesse ja mitteformaalsesse haridusse – romade holokausti mälestuspäev Euroopas on 2. august, või siis tähistatakse vastavalt ajaloolisele kontekstile seda päeva teatud riikides mõnel teisel kuupäeval. Näiteks võiks haridusse ja kooliaastasse kuuluda kohalikud mälestuspäevad ning info paikade kohta, mis on seotud romade vangistamisega ning deporteerimisega koonduslaagritesse.

4. Koolitustegevused peaksid:

- a. pakkuma asjasepuutuvaid eksperte ja akadeemikuid kaasates õpetajatele, haridustöötajatele, koolidirektoritele, haridusministeeriumi töötajatele, ning, kus vajalik, teistele pedagoogilistele töötajatele asjakohast koolitust romade ja/rändrahvaste ajaloost;
- b. pakkuma kohustuslikku ja süstemaatilist, pädevuspõhist õpet ning kultuuridevahelist haridust/dialoogi ning mitmekesiseid mooduleid õpetajate alg- ja jätkuõppeks.

5. Tunniplaani välised tegevused peaksid:

- a. tõstma elanikkonna üldist teadlikkust, eriti noorema põlvkonna teadlikkust romade ja/või rändrahvaste ajaloolisest kohalolekust Euroopas ning nende panusest kohalikku, riiklikku ning kogu Euroopa kultuuri;

⁴ Euroopa Nõukogu teabelehti romade ajaloo kohta saate vaadata siin: www.coe.int/education/roma.

b. liitma programmidesse tegevusi, mis on seotud romadele tähtsate kuupäevadega nagu 8. aprill (rahvusvaheline romade päev), 16. mai (romade vastupanuliikumise päev), 2. august (Euroopa romade holokausti mälestuspäev) ja 5. november (ülemaailmne roma keele päev), või mingid teised riiklikust kontekstist olenevad kuupäevad;

c. toetama õpilaste/üliõpilaste osalemist õppevisiitidel paikadesse, mis on romade ja/või rändrahvaste ajaloo ja kultuuri kontekstis olulised, fookusega mälestuspaikadele ja muuseumitele.⁵

6. Teadustööd romade ja rändrahvaste ajaloo kohta peaks:

a. edendama pakkudes akadeemilisele kogukonnale, uurimiskeskustele ning kultuuriasutustele stipendiume ja muid toetusmeetmeid, pöörates erilist tähelepanu romade ja/või rändrahvaste kultuuriga seotud ajaloolistele dokumentidele ning esemetele. Need ning kogutud mälestused isiklikest kogemustest tuleks lisada olemasolevatesse mälestuste kogudesse, eriti neisse, mis on seotud Teise maailmasõja perioodiga ning romade traditsiooniliste eluviisidega;

b. olema saadaval veebiväljaannetena ning olema litsentsitud õppetöös kasutamise eesmärgil.

7. Riiklik ja rahvusvaheline koostöö romade ja/või rändrahvaste ajaloo osas peaks:

a. realiseeruma sihipärasel, püsivas ja tõhusas koostöös asjassepuutuvate riiklike huvigruppide vahel, eriti õpetajate ja haridustöötajate ning aktiivselt romade ja/või rändrahvaste ajaloo ja kultuuri teemadega tegelevate ja neid propageerivate rahvusvaheliste organisatsioonide ja akadeemikute vahel, see peaks soodustama koostööd Rahvusvahelise Holokausti Mälestamise Liiduga (IHRA), et propageerida haridust ja romade holokausti mälestamist;

b. tegema piirideülest kultuurikoostööd ning soodustama sarnaste gruppide vahel kogemuste jagamist romade ja/või rändrahvaste ajaloo õpetamise osas, samuti soodustama olemasolevate vahendite, materjalide ja publikatsioonide jagamist (ning, kus võimalik, nende kohendamist);

c. kaasama valitsusväliseid organisatsioone, eriti haridusvallas aktiivseid romade ja/või rändrahvaste valitsusväliseid organisatsioone, et neil oleks aktiivne roll teadlikkuse tõstmisel romade ja/või rändrahvaste ajaloost nii elanikkonna seas üldiselt kui ka romade ja rändrahvaste endi hulgas, kes ei pruugi alati olla teadlikud oma ajaloost;

d. soodustama romade ja rändrahvaste ajaloo õpetamise integreerimist riiklike või rahvusvaheliste valitsusväliste organisatsioonide nagu EUROCLIO⁶ või Europa Nostra föderatsioon⁷ töösse.

⁵ Teatud muuseumid nagu Louvre ja Prado on korraldanud spetsiaalseid näitusi romade kujutamisest kunstis, skulptuuris, jne. Euroopa Nõukogu projekti "Romade kujutamine peamiste Euroopa muuseumide kollektsioonides" raames.

⁶ Vaadake infot: <https://euroclio.eu/>

⁷ Vaadake infot: <https://www.europanostra.org/>